

TÜRKİYE DEMOKRASİSİNİN AKSAK AYAĞI: MUHALEFET

SHORTCOMINGS OF TURKISH DEMOCRACY: OPPOSITION

Gökhan TUNCEL ¹

Selahaddin BAKAN ²

ÖZET

Batılılaşma ve modernleşme süreci çerçevesinde gelişmiş Batılı ülkelerdeki düşünce, kurum ve kuralların Türkiye'ye uyarlanması girişiminin uzun bir geçmişi bulunmaktadır. Modern dönemde temsili demokrasi düşüncesi kapsamında gelişen kurum ve kuralların Türkiye'ye uyarlanması uzun bir geçmişe dayanmaktadır. Ancak, Batıda bu düşünceyi ortaya çıkaran, bu kurum ve kuralların gelişimini sağlayan ekonomik, sosyal ve kültürel alandaki gelişmelerin Türkiye'de yaşanmamış olması temsili demokrasinin asli kurumları ve kurallarının istikrarlı bir şekilde gelişimini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu olumsuzluktan temsili demokrasinin asli unsuru kabul edilen muhalefet düşüncesi ve muhalif oluşumlar da nasibini almıştır. Türkiye'de modern demokrasi bağlamında ele alınan muhalefet olgusuna olumsuz bir yaklaşım ve muhalefet etkisizliği söz konusudur. Bu araştırmada Türkiye'deki muhalefet kaynakları ve bu kaynaklardan beslenen muhalefet kurumları belirlenmeye çalışılmakta ve daha sonra da ülkede var olan muhalefet karşıtlığı ve etkisizliğinin nedenleri düşünsel ve yapısal açıdan ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Muhalefet, temsili demokrasi, parlamento, siyasi parti ve kamu bürokrasisi.

¹ Yrd. Doç. Dr. İnönü Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, gokhan.tuncel@inonu.edu.tr

² Yrd. Doç. Dr. İnönü Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, selahaddin.bakan@inonu.edu.tr

ABSTRACT

The adoption of Western thought, institutions and rules have a long history in process of Turkish modernisation and westernisation. Imitating representative democracies of the West has also been a long process in the history of Turkey. However, economic, social and cultural reasons, which led to the creation of representative democracies in the West, did not exist in Turkey at that time. Thus, Turkish democracy remained imitative, imaginary and tutelary for a long time. The democratic rules and institutions could not be stabilised and negatively affected. Opposition and opposite thoughts that accepted as indispensable elements of representative democracies have also been affected from those negative effects. There always has been a negative behaviour against opposition and opposite thoughts. This article analyses the position of opposition in modernising Turkish democracy. The reasons for inefficiency of opposition and unjustified opposition to the opposition by the government.

Key Words: Opposition, representative democracy, parliament, political party, public bureaucracy

Giriş

Siyaset kavramı bir yönüyle, toplumda var olan maddi ve manevi kaynakların belli bir otoriteye bağlı olarak dağıtılması sürecini ifade etmektedir. Toplumdaki kaynakların dağıtım sürecinde belirleyici bir güç olan otoriteye sahip ya da ortak olma amacıyla yürütülen mücadele insanlık tarihinde önemli bir yer tutmaktadır. Modern öncesi dönemde otoriteye meşruiyet sağlayan klasik kaynaklar ile siyasal sistemlerin yapı ve işleyişi muhalif düşünce ve hareketlerin ortaya çıkmasına ve gelişmesine imkan tanımama üzerine kurulmuştur.

Modern dönemde temsili demokrasinin ortaya çıkması ve dünya ölçeğindeki gelişimi oldukça karmaşık ve uzunca bir süreç izlemiştir. Batıda Magna Carta, Coğrafi Keşifler, Rönesans ve Reform hareketleri, Sanayi Devrimi, Aydınlanma düşüncesi ile İngiliz, Amerikan ve Fransız devrimleri egemenlik kaynağının halka ait olduğu düşüncesinin ortaya çıkmasına ve gelişimine önemli katkılar sağlamıştır. Ancak demokrasinin dünyada yaygınlaşmasında 1828’de başlayan ilk dalga ile 2011’de ortaya çıkan Arap Baharı’nın sonuncusu kabul edildiği dört¹ demokrasi dalgasının önemli bir etkisi olmuştur.

Egemenlik kaynağının halka dayandırılması ve siyasal iktidarın gücünün sınırlandırılması düşüncesi; anayasacılık hareketlerinin gelişmesi, devlet erkinin ayrışması ve siyasal iktidarın gücünün kim ya da kimler tarafından nasıl kullanılacağına belirlenmesi üzerinde büyük bir etki yapmıştır. Modern dönemdeki bu gelişmeler genel ve eşit oy ilkesinin geçerli olduğu, siyasal iktidarın seçimle belirlendiği demokrasi düşünce ve uygulamalarının derinleşmesini ve dünya ölçeğinde yaygınlaşmasını sağlamıştır. Demokrasiyi diğer düşüncelerden ayıran önemli unsurlardan birisi muhalefet düşüncesine ve muhalif hareketlere olumlu yaklaşımı olmuştur. Zamanla demokrasi ile muhalefet birbirinin olmazsa olmazları kabul edilmiştir. Muhalefet kavramı düşünce ve kurum olarak geniş bir kapsama sahip olmasına karşın temsili demokrasilerde siyasal partilerce yapılan muhalefet öne çıkmıştır. Bu çalışmada da siyasal partiler temelinde temsili demokrasideki muhalefet olgusu Türkiye üzerinden irdelenmiştir.

Batıda ekonomik, sosyal ve siyasal alanda büyük değişimlere öncülük eden burjuva sınıfının güçlü ve buyurgan bir devlet geleneği bulunan Türkiye’de gelişmemesi devletin belirleyiciliği dışında sivil bir alanın ortaya çıkmasını büyük ölçüde engellemiştir. Devletin ülkedeki ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel alanda temel belirleyici aktör olması devleti

1. S. Huntington (1995: 31) ilki 1828’de başlayan ve 1922’de ortaya çıkan ters dalgayla sonlandığı, ikincisi II. Dünya Savaşı sonrasında başlayan ve 1958’deki ikinci ters dalgaya kadar süren ve üçüncü de 1989 sonrasında sosyalist bloğun dağılması sonrasında ortaya çıktığı üç demokrasi dalgasına vurgu yapmaktadır.

veya devleti sahiplenenlerin ülkedeki muhalefetin konumu ve faaliyet alanının sınırlarının belirlenmesinde de kilit bir rol üstlenmesini beraberinde getirmiştir. Devleti sahiplenenler iktidarlarına meşruiyet zemini hazırlamak için toplumsal ve siyasal muhalefete karşı dönemseller olarak önceliği değişen toptancı bir karşı duruş sergilemişlerdir. Bu karşı duruş devleti sahiplenen kesimin muhalefete karşı çoğu zaman demokratik olmayan yöntemler kullanarak muhalefetin istikrarlı bir faaliyet içerisine girmesini engellemiştir. İstikrarlı bir faaliyet alanı bulamayan ve devletten özerk bir alandan beslenemeyen muhalefetin de faaliyetlerinde demokratik olmayan yöntemler kullanmasına ve demokrasiyle bağdaşmayan amaçlar taşımaya neden olmuştur. Ülkedeki muhalefet karşıtlığı, ya hep ya hiç yaklaşımı çerçevesinde oluşan toptancılık yaklaşımı çerçevesinde sürdürüldüğü gibi muhalefetin devlete bakışı da bu toptancılık çerçevesinde biçimlenmiştir.

2002 sonrasında ülkede ortaya çıkan tek parti iktidarı seçilmiş siyasi iradenin etkinliğini artırdığı bir süreci beraberinde getirmiştir. Bu süreç bir taraftan siyasetin demokratik bir zemine taşınmasını sağlarken diğer taraftan demokrasinin olmazsa olmazı olan muhalefetin etkisizlik ve ümitsizlik içine düşmesine neden olmuştur. Bu çalışmada Türkiye'nin demokrasi serüveninde muhalefet karşıtlığı, etkisizlik ve ümitsizliğin nedenleri düşünsel ve yapısal açıdan irdelenmeye çalışılmaktadır.

1.Muhalefet Kavramı, Demokrasi- Muhalefet İlişkisi

İktidar ilişkisini temel alan siyaset bir yönüyle tartışmayı, rekabeti, mücadeleyi, çatışmayı ve şiddeti içerisine alan bir iktidar muhalefet karşıtlığını ifade etmektedir. Ancak siyasal amaçlarını gerçekleştirmek için siyasal iktidarlara yönelen silahlı çatışma ve terör gibi şiddet eylemlerinin siyasal muhalefet kavramı içerisinde değerlendirilmesinin uygun olmadığı da belirtilmektedir. Siyasal muhalefet kavramı şiddete yönelik kışkırtma ve şiddet kullanmaktan uzak, mevcut iktidarı eleştirme, denetleme (Tunç, 1997: 4) ve onun yerine geçme girişimlerini ifade etmek için kullanılmaktadır.

Düşünsel açıdan eleştiriye, karşı olmayı, görüş ayrılığını, bu karşıtlığın eyleme geçirilerek ayrı bir yol tutmayı ifade eden (Turgut, 1984: 4–5, Ardoğan, 2004: 172) ve Arapça “mu’arada” ile aynı anlama gelen muhalefet (Mustafa, 2001: 50-51) kelimesinin Latincedeki karşıtlığı “oppositio”dur (Beume, Czempiel, 1987: 411). Muhalefet kelimesi Batıdaki “oppositio” kelimesiyle karşıtlık üzerine kurulan benzer anlamları ifade ediyor görünse de Doğu ve Batının tarihsel gelişim sürecinde yaşanan farklılık, muhalefet kavramına farklı bir anlam yüklenmesine ve muhalefet düşüncesine yönelik farklı bir yaklaşım sergilenmesine neden olmuştur. Ancak modern dönemde temsili demokrasinin

dünyada yaygınlaşması ve genel kabul görmesi, halkı Müslüman olan ülkelerde muhalefet kavramına Batının belirleyiciliğinde yeni bir boyut kazandırmıştır (Mustafa, 2001: 52).

İktidar bütün rejimlerde bulunur, özgür muhalefet ise sadece demokrasilerde vardır (Dağı, 2012b). Demokratik yönetimlerde siyasal iktidar karşısında hep bir muhalefetin var olması dışında (Turgut, 1984) siyasal muhalefet ile demokrasi arasında bir birinin varlığını tamamlama ve sürdürülebilirliği hususunda bir iç içelik durumu (Mayo, 1965: 54) söz konusudur. Siyasal muhalefet demokrasinin varlığı ve sürdürülebilirliği için ne kadar gerekli ise siyasal muhalefet için de demokrasi o kadar gereklidir (Barker, 1971: 2). Batılı terminolojideki anlamıyla gelişen muhalefet, demokratik teoriyle ilişkili ve sistem içinde özel bir anlam ve yapı kazanmıştır. Temsili demokrasinin yaygınlaşması, toplumdaki çok sesliliğin görünür kılınması ve yaşaması, siyasal iktidarın denetlenmesi ve gücünün sınırlandırılması ve toplumdaki siyasi dengenin kurulabilmesine yönelik çabalar (Altıntaş, 2003: 4) siyasal partilerin siyasal alandaki önemini artırmıştır. Siyasal partilerin önemi siyasal alanda o kadar artmıştır ki, demokrasi siyasal partilerin seçim kaybettikleri bir sistem (Przeworski, 1991: 10) olarak tanımlanmıştır. Temel hak ve özgürlükleri tanıyan ve güvence altına alan demokratik yönetimlerde iktidar olan parti veya partilerin yanı sıra mecliste bulunan muhalefet partisi veya partileri yasama organının bir parçası olmuştur (Hübner, 2000: 18).

Potansiyel bir iktidar kaynağı olarak varlığını sürdüren muhalefet partilerine ayrılan faaliyet alanının varlığı ve sınırı çoğu zaman demokrasinin belirleyici ölçütü kabul edilmiştir (Mustafa,1985: 458). Ancak evrensel demokratik değerler olarak kabul gören ifade özgürlüğünün sağlanması, siyasal iktidarın denetimi, keyfilüğünün önlenmesi, sivil toplum kurumları aracılığıyla siyasal katılımın sağlanması göz ardı edilerek temsili demokrasinin sadece seçim olgusuna indirgenmesi doğru bir yaklaşım olamaz. Çünkü bireysel özgürlüğün sağlanması ile insan onuruna yaraşır bir hayat standardı sunulmasını (Köker, 2008: 90) esas alan siyaset anlayışında muhalefet; ifade, basın ve örgütlenme özgürlüğünün zorunlu bir gereği olduğu gibi iktidarın kötüye kullanılmasına karşı koruyucu unsurlardan biri (Brahm, 1972: 11) kabul edilmiştir.

2.Türkiye’de Muhalefetin Kaynakları ve Bu Kaynaklardan Beslenen Muhalif Oluşumlar

Türkiye’nin ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel hayatında var olan ayrışma kaynakları siyasal alanda ortaya çıkan muhalefete de kaynaklık etmiştir. Türkiye

Cumhuriyeti birçok yönden Osmanlı'nın devamı niteliğinde olduğu için ülkede muhalefetin ortaya çıkması, gelişmesi ve siyasal sistemdeki etkisini artırma(ma)sını sağlayan ayrışma kaynakları da büyük ölçüde Osmanlı'dan miras kalmıştır. Siyasal alanda ortaya çıkan muhalif düşünce ve hareketler ile muhalefet kurumlarının pek çoğu imparatorluk mirası olan bu ayrışma kaynakları üzerine inşa edilmiştir.

2.1.Muhalefet Kaynakları

Türkiye'de muhalif düşünce ve hareketler ile muhalefet kurumlarını besleyen kaynaklar birçok yönüyle temsili demokrasinin ortaya çıktığı ve genel kabul gördüğü Batıdaki muhalefet kaynaklarından ayrılmaktadır. Batıda ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel alanda hızlı bir değişim ve dönüşümü sağlayan burjuva devriminin Türkiye'de yaşanmamış olması, temsili demokrasi düşüncesi ile kurum ve kurallarının gelişim sürecinde toplumsal sınıflardan daha çok devlet ve din belirleyici olmuştur.

2.1.1.Din

İçinde yaşanan dünyayı tanıma ve bu dünyada insanın kendisini belirli bir yere konumlandırma aracı olan (Mardin, 1995: 51) din, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinin sosyal ve siyasal hayatında önemli bir yer tutmuştur. Osmanlıda padişah siyasal iktidarın asli belirleyicisi olduğu klasik dönemde din ve mezhepler birincil toplumsal ayrışma kaynağı olarak işlev görmekte iken Sünni İslam anlayışı aynı zamanda siyasal iktidara meşruiyet sağlayan en önemli kaynaklardan birisi olmuştur. Gerileme ve özellikle de dağılma döneminde ise otoritesi zayıflayan padişahın boşalan alan kamu bürokrasisi tarafından doldurulmuştur. Klasik dönemde siyasal iktidara meşruiyet sağlayan din II. Meşrutiyet'in ilanını sonrasında ve Cumhuriyet'in ilk döneminde siyasal iktidara karşı muhalefet kaynağı olarak işlev görmeye başlamıştır.

Sünni gelenekten beslenen din anlayışının toplum üzerinde etkili olduğu ülkede dini kaynaktan beslenen muhalefet siyasal sistemin belirlediği sınırlar içinde kalmaya azami dikkat göstermiştir. Kendileri için çizilen sınırların dışına çıkmaya, birkaç istisna dışında, çok istekli olmamıştır. Bu dönem ve sonrasında ülkedeki sosyal ve siyasal yapı analizinde kullanılan merkez çevre ilişkisinde, din çevreyi besleyen önemli kaynaklardan birisi olarak kabul edilmiştir.

Osmanlı'nın son dönemlerinde İslamcılık düşüncesi siyasal iktidarlara karşı önemli bir muhalefet kaynağı olmuştur. Toplumsal ayrışmanın temelini dinin oluşturduğu

Osmanlı'da İslamcılık düşüncesi geniş bir toplumsal destek bulmuştur. Bu düşüncenin birçok yönden Osmanlı'nın devamı olan Cumhuriyet döneminde de geniş bir toplumsal taban bulma potansiyeli taşıması normal karşılanmalıdır. Yeni rejimin kurucu iradesinin kendi iktidarlarına karşı güçlü bir muhalefet kaynağı olabilme potansiyeli taşıyan dine ve dindarlara yönelik olumsuz tutum takınması da bu bakımdan bakıldığında normal karşılanabilir (Ahmad, 2007: 461).

Dindarlar ve dini oluşumlar, siyasal sistemin dışında bırakıldığı 1923-1937 yılları arasında kısmen şiddet kullanmış olsalar dahi genelde şiddetten kaçınma eğiliminde olmuştur. 1950'lerde başlayan ve giderek hızlanan kırdan köye göç toplumunda cami, tekke ve cemaatler bağlamında şekillenen yeni bir sosyal ilişkiler ağı kurulmasına ve etkisini artırmasına neden olmuştur (Yavuz,2005: 120). 1950 sonrasında ise dindarlar iktidar mücadelesinde kamu bürokrasisinin cisimleşmiş hali olarak gördükleri CHP'nin rakibi olan merkez sağ partilere destek vererek kamu bürokrasisinin belirleyici olduğu merkeze dolaylı bir muhalefet yapmıştır. 1970 yılında MNP kurulana kadarki geçen kısmi özgürlük ortamında (Sarıbay, 1985: 97) sosyal ve kültürel hayatta var olma mücadelesi veren dini yapılar siyasal alanda doğrudan örgütlenme imkanı bulamamıştır. 1970'de kurulan MNP ile başlayan ve MSP ve RP ile devam eden çizgide dini oluşumların bazıları siyasal sistem içinde kendisine çizilen sınırlar içerisinde seçkin kamu bürokrasine ve seçilmiş siyasal iktidarlara doğrudan muhalefet yapmaya başlamıştır.

Osmanlı'dan itibaren, siyasi bir düşüncenin adı olmamasına ve dinsel bir inanç çevresinde oluşan bir kültür olmasına karşın (Çamuroğlu, 2005: 77), Alevilik dini temelli diğer bir muhalefet kaynağı olmuştur. Çoğu zaman içinde bulunduğu şartlar gereği taleplerini son derece tepkisel bir tonla dillendirmeye çalışan (Kolukırık, 2008: 137) Alevilik klasik Osmanlı döneminden itibaren gerek kendisi doğrudan bir muhalif hareket olarak ve gerekse birçok muhalif hareketi (Mardin, 001: 123) besleyen bir kaynak olarak varlığını sürdürmüştür.

2.1.2.Kamu Bürokrasisi

Burjuva sınıfının Batıda siyasal iktidara karşı ve ondan özerk ortaya çıkarttığı ve sürekli genişleme eğiliminde olan sivil toplum alanının Osmanlı'da gelişmemesi; geçmişte önemli bir konumda olan devletin ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel alanda asıl belirleyici rolünün devamını sağlamıştır. Devlet, hemen her alanda etkili olmaya devam

ederken diğer taraftan devletin gücünü kullanan aktör veya aktörler ile devlete meşruiyet sağlayan kaynaklar değişim ve dönüşüm sürecine girmiştir.

Osmanlı'da padişah otoritesinin toprak kaybına paralel olarak aşınması ordunun başat rol oynadığı kamu bürokrasisinin gücünü artırmasına neden olmuştur. Osmanlı'nın son dönemlerinde gücünü artıran kamu bürokrasisi padişaha karşı en etkili muhalefet kaynağı olarak işlev görmüştür.² Yeni rejimin kurucu iradesi olması (ya da kendisini öyle görmesi) dolayısıyla Cumhuriyet'in ilk yıllarında siyasal iktidarın gücünü kullanmada tek belirleyici güç olmuştur. İnkılapların topluma yerleşmesi sürecinin sekteye uğrayacağı endişesi kamu bürokrasisinin topluma baskısını artırmıştır (Gök, 2009: 352).

Çok partili hayata geçiş sürecine, seçime, parlamentoya ve siyasi partilere şüpheyle yaklaşan kamu bürokrasisi özellikle de 1950 seçimleri sonrasında³ DP'nin iktidara gelmesiyle, seçilmiş siyasi iradeye karşı muhalefet kaynağı olarak ülkenin siyasal yaşamında etkili olmuştur. Kamu bürokrasisi kimi zaman askerın doğrudan veya dolaylı olarak siyasal hayata müdahalesi ile kimi zaman da yargı ve diğer sivil bürokrasi aracılığıyla etkili bir muhalefet kaynağı olmuştur. 2000'li yıllara gelindiğinde küreselleşmenin etkisiyle ulus devletin gücü tedrici olarak azalma eğilimine girmiş ve işlevleri konusunda büyük değişimler yaşanmaya başlamıştır. Ulus devletlerin gücündeki azalma ve işlevlerindeki değişimden (Göktolga, 2012: 192) Türkiye Cumhuriyeti de nasibini almıştır. Bu değişim süreci devletin sahibi, koruyucu ve kollayıcı konumundaki kamu bürokrasisinin, hem bir iktidar kullanıcısı hem de seçilmişlere karşı bir muhalefet yürütücüsü olarak, siyasal alandaki etkisini azaltmıştır.

2.1.3. İdeoloji

Burjuva devrimini yaşamadığı için sınıfsal ayrımın belirgin bir şekilde ortaya çıkmadığı Osmanlı'da, Batıdaki gibi siyasal sistemi bütünüyle etkileyen, ideolojik ayrışmalar yaşanmamıştır. Osmanlı'da ortaya çıkan siyasal akımların temel belirleyici aktörlerinin devlet ve din olması ideolojik ayrışmaların da devlet ve din ekseninde belirmesine neden olmuştur. Özellikle Osmanlı'nın gerileme ve parçalanma sürecine girmesinden dolayı devleti kurtarma arayışı farklı ideoloji mensuplarının da birinci önceliği olmuştur.

2. Ulusal bir örgütlenme modeli olarak kabul edilen İttihat ve Terakki Fırkası ilk defa 1889 yılında İttihad-i Osmani (Osmanlı Birliği) adıyla İstanbul'da Askeri Tıbbiye Okulu'nda kurulan ve daha sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti adını alan örgüt, II. Abdülhamit'e karşı en güçlü muhalefet kaynağı olmuştur.

3. 1950 seçimleriyle beklemediği bir şekilde iktidarı kaybeden CHP ve bürokratik seçkinci kesim bu durumu kabullenememiştir. Asker sürece müdahale ederek seçim sonuçlarını iptal etmek için İnönü'ye teklif dahi götürdüğü sonradan ortaya çıkmıştır (Ahmad, 2007:192).

Cumhuriyetin ilanı öncesi ve sonrasında seçkinci kamu bürokrasisi tarafından bir ideoloji olarak savunulan liberalizmin siyasal alana yönelik ilkelerine şüpheyle yaklaşmıştır. Serbest piyasa şartlarının oluşması ve özel sektörün gelişmesi Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren hemen her siyasi iktidar tarafından savunulmuştur. İttihat ve Terakki ile CHP, milli bir burjuvazinin oluşumunu ülke ekonomisi için gerekli görmüştür. Ancak içinde bulunulan koşullar ülkede güçlü bir burjuva sınıfının doğuşunu engellemiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarında ülkede azınlıklar haricinde sermaye birikimine sahip bir toplum kesiminin olmaması ve buna mukabil dünyada faşizmin yükselmesi CHP iktidarının devletçi bir ekonomi uygulamasını zorunlu kılmıştır. Osmanlı ve ardılı Türkiye Cumhuriyeti'nde güçlü bir burjuva sınıfının olmaması liberalizmin ülke siyasetinde belirleyici bir rol oynamasını engellemiş (Buğra, 1997: 82) olsa da Osmanlı'nın son dönemlerinde Prens Sabahattin'in öncülüğünde ortaya çıkan liberal akım Cumhuriyet öncesi ve sonrasında iktidar muhalefet ilişkisinin biçimlenmesinde dolaylı da olsa önemli bir rol oynamıştır. 24 Ocak 1980 kararları sonrasında ülkede serbest piyasa ekonomisinin gelişmesi (Yayla, 2005: 587) liberalizmin, ülkedeki medya, aydınlar ile ulusal ve uluslar arası alanda faaliyet yürüten kuruluşlar aracılığı ile etkili bir muhalefet kaynağı olmasına zemin hazırlamıştır.

DP iktidara geldiği 1950 sonrası süreçte gelişen ve 1960 darbesi sonrasında toplumun belli bir kesiminde ve dolayısıyla ülke siyasetinde etkili olan bir sol yapılanmadan bahsedilebilir. Ancak güçlü bir işçi sınıfının olmaması sınıfsal ayrımı esas alan sol ideolojinin başka siyasal oluşumlara eklememesine ve demokrasi dışı araçları kullanarak siyaset yapmasına neden olmuştur.⁴

Solun 1961- 1971 arasında parlamentoda dönemsel bir etkisi olmasına karşın sol; parlamento dışında, toplumsal düzeyde önemli bir muhalefet kaynağı olarak işlev görmüştür. 1971 askeri müdahalesi sonrasında siyasal alandaki daralma ülkedeki solun bir kısmının merkeze, bir kısmının da sistem dışı oluşumlar içine girmesine zemin hazırlamıştır.

1980 askeri darbesi sonrasında uygulanan siyaset yasakları ülkede depolitize bir insan yığının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ayrıca 1989 yılında Berlin duvarının yıkılmasıyla başlayan süreçte sosyalizmin, eşitliksiz de olsa varlık ve bolluk üreten (Von Beyme, Daniels, 1979: 199) kapitalizmle yürüttüğü rekabette geri kalması liberalizm dışındaki ideolojilerin siyasal alandaki etkisini azaltmıştır. Sosyalist ideolojinin dünya siyasetindeki etkisinin azalması, geçmişte ülke siyasetinin belirleyici aktörü olma başarısı gösteremeyen birçok sol partinin marjinalleşerek toplumdan daha da uzaklaşmasına neden

4. 1960- 1970 arası dönemde Türkiye İşçi Partisi'nin yürüttüğü etkili siyaset bu durumun istisnası olarak kabul edilebilir.

olmuştur. Türkiye’de solun toplumsal tabanın güçlü olmaması demokrasinin derinleşmesini olumsuz yönde etkilemiştir.

2.1.4.Etnisite

Devletten bağımsız geniş bir özerk alanın ortaya çıkmadığı toplumlarda din, dil ve ırka dayalı tekçi ve bütünlükçü toplumsal ve siyasal yapı oluşturulma amacı güdülür. Ancak, ekonomik temelli bir ayrışmanın ortaya çıkmadığı ya da etkisiz kaldığı bu toplumlarda ekonomi yerine dinsel, dilsel ve ırksal birlikteliği esas alan siyasal gruplaşmalar aracılığıyla toplumsal ve siyasal ayrışmaya zemin hazırlanmaktadır (Lipson, 2005: 46- 47). Bu toplumlarda kültürel bölünmenin işlevsel bölünmeden daha belirleyici olduğu bir siyasal yapı ortaya çıkmaktadır (Heper, 2011: 108).

24 Ocak kararları sonrasında çıkan küresel ve yerel gelişmeler Türkiye’de birbiriyle çelişen kimlik arayışları için yeni siyasal fırsat alanlarının oluşum zeminini hazırlamıştır (Yavuz, 2005:115). 1980 darbesi sonrasında kurulan olağandışı idare sisteminde insanlara yönelik işkence ve kötü muamele Kürt nüfusun yoğun olarak yaşadığı ülkenin güneydoğuve doğusunda Kürt milliyetçiliğinin gelişmesini ve toplumsal taban bulmasını hızlandırmıştır. Bu ortamda kurulan ayrılıkçı bir Kürt örgütü olan PKK, 1980’lerin ortalarında başladığı şiddet eylemlerini giderek arttırmıştır. 1990’larda siyasal amaçları için şiddeti kullanan Kürt hareketi sistem içerisinde siyaset yapma arayışı çerçevesinde partileşme sürecine girmiştir. 2002 sonrasında Ak Parti iktidarı sonrasında merkez çevre bağlamında çevrenin belirgin ve yeni temsilcisi olarak ülke siyasetinin en etkili muhalefet kaynaklarından biri konumuna sahip olmuştur.

2.1.4.Aydınlık

Kültürü yani sanat, bilim ve din dahil olmak üzere insanın sembolik dünyasını ortaya çıkartan, yayan ve uygulayan kişi olarak tanımlanan (Lipset, 1986: 304) aydınlık, devletin belirleyici olduğu toplumsal yapıya sahip klasik dönem Osmanlı’da devletle organik bir ilişki içinde olmuştur. Osmanlı aydını bu özelliğini büyük ölçüde devamı olan Cumhuriyet aydınına da miras bırakmıştır. Aydın olmanın gerek şartı olan özerk olma (Bourdieu, 1989: 103) durumuna Türk aydını uzunca bir süre ulaşamamıştır. Osmanlı’nın son dönemlerinde özellikle II. Abdülhamit dönemi ve sonrasında muhalif olan birçok aydın Avrupa’ya kaçmıştır. Bu aydınlık Fransa başta olmak üzere birçok Avrupa ülkesinde çıkarttıkları gazete ve dergiler aracılığıyla etkili bir muhalefet yürütmüştür (Jeltyakov, 1972:

64). II. Meşrutiyetin ilanı sonrasında ülkeye dönen aydınlar İttihat ve Terakki iktidarında ve sonrasında Cumhuriyet'in ilanında görev almıştır.

Cumhuriyet döneminde ülkede devletten özerk bir ekonomik, sosyal ve siyasal alanın oluşmaması, devletin belirleyiciliğine ve seçilmiş siyasal iktidarlara karşı, aydınların etkili bir muhalefet kaynağına dönüşmemesine neden olmuştur. Öyle ki uzunca bir süre ülkede aydınlarla kamu bürokrasisinin iç içe olduğu bir yapı var olmuştur. Batıda devletten ve fiili siyasetten ayrı bir özerk alana sahip olan bir aydın sınıfının varlığı kabul edilirken, Türkiye'de aydınların devlete veya siyasal kurumlara eklenmesi durumu aydınların etkili ve toplumu yönlendirici bir muhalefet kaynağı olmasını engellemiştir (Alkan, 1997: 71). Din karşıtı bir düşünceyi benimseyen Cumhuriyet dönemi Türk aydını, toplumun büyük bir kesiminden kendisini soyutlamıştır. Devletin yanında konumlanarak toplum karşısında kendisine ayrıcalıklı bir konum elde eden aydınlar bu ayrıcalıklarını koruyabilmek için Kemalizm'i bir kalkan olarak kullanmıştır. Ülkede bulunan herhangi bir toplumsal kesimin siyasal talep ve hareketlerine de kuşkuyla yaklaşmayı (Ahmad, 2007: 474) ihmal etmemiştir. 1980'li yıllara kadar ülkede eğitim sürecine başlamak devletin hizmetine giriş (Ağaoğlu, 1995: 224) anlamına geldiği için aydın potansiyeli taşıyan eğitilmiş kesim devletin hizmetçisi olma konumundan büyük ölçüde vazgeçmemiştir. 1990'lı yıllarda dünya ve ülkedeki gelişmeler devletten bağımsız kısmi bir aydın grubunun ortaya çıkmasına zemin hazırlamışsa da ülkede toplumu yönlendirecek ve ülke siyasetini etkileyecek bir aydın sınıfının varlığından söz etmek oldukça güçtür.

2.1.5.Kadın

Ataerkil bir toplumsal yapıya sahip olan Türkiye'de siyasal yaşamda erkek egemenliği söz konusudur. Türkiye, kadının özel alan olarak kabul edilen aile dışında ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal alanda görünür kılınmasını sağlayacak kültürel yapıya olabildiğince uzak bir geçmişe sahiptir. Kadın örgütlenmelerinin tarihi Osmanlı'ya kadar uzansa ve Türkiye dünyada kadınların seçme ve seçilme hakkını birçok Batılı ülkeden daha önce tanımış olmasına karşın, kadınlar siyasal hayatta çok etkili olamamıştır. Kadın siyasal hayatta etkili bir özne olarak yer almamasına karşın siyasal mücadele alanı olarak kadının kendisi veya kadınla ilişkili birçok unsur⁵ (Coşar ve Onbaşı, 2008: 325) muhalefet kaynağı ve argümanı olarak kullanılmıştır.

5. Özellikle başörtü konusu 1980 sonrası siyasal hayatta iktidar muhalefet mücadelesinde önemli bir unsur olarak öne çıkmıştır.

2.2.Muhalefet Kurumları

Ülkede var olan muhalefet kaynakları, gelişmiş Batı demokrasileriyle kıyaslandığında faaliyet alanı oldukça dar (Sarıbay, 1998: 100) olsa da, sivil toplum ve siyasal alanda birçok siyasal muhalefet oluşumunun ortaya çıkmasına ve gelişmesine zemin hazırlamıştır. Bu oluşumlar, genel hatlarıyla aşağıda sıralanmıştır.

2.2.1. Parlamento ve Siyasi Partiler

Parlamento ve siyasi partiler, Batıda temsili demokrasinin ortaya çıkması, yaygınlaşma ve sürdürülebilir olmasını sağlayan siyasal hayatın etkili aktörleridir. Bu iki kurum, halkın siyasal iktidarın meşruiyet kaynağı kabul edildiği, temsili demokraside siyasal karar alma sürecine halkın katılımını sağlayan önemli kanallardır (Haywood, 2007: 457). Temsili demokrasilerde halk egemenliğinin cisimleştiği parlamentolar, hem siyasi iktidar kullanıcısı hem de siyasal iktidar denetleyicisi olarak işlev görmektedir. Siyasal iktidar denetleyicisi işlevinin etkili bir şekilde yerine getirmesi iktidarın gücünü kullananlardan farklı⁶ olan kişi grup ve partilerin parlamentoda özgür bir ortamda barınmasına ve faaliyet göstermesine bağlıdır. Parlamento çatısı altında bulunan her türlü azınlık grubu temsilcileri de dahil yasama dokunulmazlığına sahip olması ve hukuki açıdan korunması gerekmektedir.

Halkın desteğini kazanarak iktidara gelme veya ortak olma amacıyla kurulan siyasi partiler sürekli ve istikrarlı bir örgüte sahip siyasal topluluklardır (Özbudun, 1979: 4). Sürekli ve istikrarlı bir örgüte sahip olan siyasi partiler, herhangi bir şekilde iktidarda yer alamamaları durumunda muhalefet partisi konumunda bulunurlar. Ancak parlamento içinde veya dışında olmaları, demokratikleşme mücadelesinin hem ürünü hem de aracı (Altıntaş, 2003: 4) konumunda olan, muhalefet partilerinin etkisini büyük ölçüde etkileyebilmektedir.

Türk siyasal hayatında parlamento ilk defa 1876 Anayasası'yla kendine yer bulmuştur. Ancak ülkenin içinde bulunduğu siyasal, ekonomik ve kültürel şartlar demokrasinin yerleşmesini ve dolayısıyla parlamentonun istikrarlı bir şekilde işlemlerini uzun bir süre engellemiştir. Seçim, özgürlük ve bağımsız yargı gibi üç evrensel öğeyi bünyesinde barındıran (Kışlalı 2000: 244) demokrasinin ortaya çıkmasını sağlayacak Batıdaki ayrışma kaynaklarından ve bu kaynaklardan beslenen aktörlerden Türkiye uzun bir süre yoksun kalmıştır. Temsili demokrasinin meşruiyet aracı (Duverger, 2004:143) ve asgari şartlarından biri olan seçimler (Karadağ, 2006: 80) özgür bir ortamda uzunca bir

6. Burada farklı olmak geniş bir çerçevede düşünülmelidir. Ekonomik çıkar, inanç, düşünce ve kimlik farklılıklarının parlamentoda özgürce ifade edilmesi ve savunulması anlaşılabilir.

süre uygulama alanı bulamamıştır. İlk parlamentonun siyasi partiler olmadan (Altıntaş, 2003: 5) faaliyet yürütmeye çalışması ve seçkin kamu bürokrasisinin belirleyici olduğu dar bir alanda siyaset yapmak zorunda kalması parlamentonun gerçek anlamda muhalefet işlevini yerine getirememesine neden olmuştur. Batıda parlamentonun gelişiminde ve siyasal partilerin kuruluş sürecinde toplumsal sınıflar belirleyici olmuşken Türkiye’de kamu bürokrasisi içerisinde yaşanan siyasal ayrışma ve mücadelenin büyük etkisi olmuştur.

Demokratik yönetimlerde siyasal iktidarın denetlenmesi, siyasal iktidarın gücünün sınırlandırılması ve toplumda siyasal bir denge kurulmasının güvencesi (Altıntaş, 2003: 4) muhalif siyasal partilerin kurulması ülke siyaseti için bir dönüm noktasıdır. Tek parti iktidarı döneminde muhalif parti kurulması hususunda iki deneme girişiminde bulunulmuş ancak muhalif bir partinin kurulmasına 1945 yılına kadar müsaade edilmemiştir. Ülkede çok partili hayata geçiş sürecinde ve siyasal partilerin ortaya çıkışında toplumsal tabanın çıkar, istek ve beklentilerinin belirleyici olmaması siyasal hayatta yer alan birçok kurum gibi siyasal partilerin de demokrasinin sürdürülebilir olmasını ve derinleşmesini büyük ölçüde engellemiştir.

Çok partili hayata geçiş ülke demokrasisi açısından önemli bir aşama olsa da gerek siyasal partilerin faaliyet alanının darlığı ve gerekse toplumsal bazı kesimlerin parlamentoda ülkedeki varlıklarına oranla temsil edilememesi veya düşük bir oranda temsil edilmesi (Çağlar, 2000: 502) nedeniyle muhalefet görevini gereği gibi yerine getirememiştir. Muhalefette bulunan bir partinin parlamento içinde veya dışında iktidarı denetleme görevinin dışında, iktidarı her an üstlenebilecek potansiyeli ve ümidi (Andersen/Woyke, 1997: 408) taşıması da muhalefet partilerinin siyasal etkisini artırıcı bir unsurdur. Ancak Türkiye’de bireyin temel hak ve özgürlükleri, demokrasi düşüncesi çerçevesinde, anayasal güvence altına alınmadığı (Erdoğan, 2000:120) için resmi ideolojiyi bütünüyle benimsemeyen muhalif siyasal partilerin iktidara gelmesi ve iktidarda kalması çoğu zaman demokratik olmayan yollarla engellenmiştir (Yazıcı, 1997: 61).

1960 sonrası dönemde parlamento içindeki siyasal partiler arasında yaşanan iktidar muhalefet ilişkisi yanında parlamento dışındaki siyasal partilerin ve diğer siyasal oluşumların etkili olduğu bir siyasal mücadele yaşanmıştır. Özellikle TİP’in kurulması ve sonrasındaki süreçte yürütülen siyasal mücadelede ideolojik kutuplaşma etkili olmuştur (Karpat, 1965: 313). 1971 askeri müdahalesi sonrasında siyasal alanın olabildiğince daraltılması sonucu birçok siyasal ve sivil örgütün faaliyetine son verilmiştir. Ancak bu süreçte Türkiye İşçi Partisi’nin kapatılmasının sol radikalizmi güçlendirme korkusu yeni bir

sosyalist partinin acilen kurulması hususunda devletin girişimde bulunmasını da beraberinde getirmiştir (Ahmad, 2007: 387). 1982 Anayasası ülkedeki siyasal alanı olabildiğince daraltmış ve birçok toplum kesiminin siyasete katılımını engellemiştir. Toplumun büyük bir kesiminin depolitize olduğu bir dönemin ardından uluslararası sistemdeki gelişmeler ile 24 Ocak Kararlarının etkisiyle ülkenin ekonomik, sosyal ve kültürel hayatında etkisi giderek artan muhafazakar kesimin yeni bir versiyonu ortaya çıkmıştır. Ekonomik, sosyal ve kültürel alandaki etkin olan bu kesim, siyasal iktidara sahip olabilmek ya da en azından ondan pay alabilmek için siyasal alanda etkili olmaya başlamıştır.

2.2.2.Sivil Toplum Kuruluşları

Klasik dönem Osmanlı'nın sosyal, kültürel ve ekonomik hayatında önemli işlevler üstlenen vakıflar, tekke ve zaviyeler ile loncaların, saray ve çevresinin belirleyici olduğu, siyasal alanda çok büyük etkisi olmamıştır. Osmanlı'nın son dönemlerinde sarayın otoritesinde yaşanan aşınmanın etkisi ile ülke siyasetinde etkili olmaya başlayan siyasal mücadele saray içerisinden daha çok seçkin kamu bürokrasisine (Ortaylı, 2005: 95- 96) kaymıştır. II. Meşrutiyetin ilanı ile başlayan ve Balkan Savaşı ile son bulan özgürlük ortamında diğer birçok alanda olduğu gibi siyasal alanda da faaliyet yürüten sivil örgütlenmeler ortaya çıkmıştır. Ancak ülkenin savaş nedeniyle olağanüstü bir sürece girmesi özgürlük ortamının ortadan kalkmasına neden olmuştur. Bu dönemden sonra gerek Osmanlı ve gerekse Cumhuriyet döneminde uzunca bir süre sivil toplum kuruluşları kuruluş ve gelişimini sağlayacak ortam bulamamıştır. Bu ortamın oluşmamasının nedeni, büyük ölçüde, ülkede devletin temel belirleyici aktör olması ve devletten özerk bir sivil toplum alanını besleyecek ekonomik yapı eksikliğidir. 1946 yılında çok partili hayata geçilmesine ve 1950 yılında da demokratik bir şekilde siyasal iktidarın el değiştirmesine rağmen devletten özerk alanın darlığı veya yokluğu sivil toplum kuruluşlarının gelişimine engel olmuştur.

1960 darbesine kadarki Cumhuriyet döneminde siyasal iktidara muhalefet edecek sivil toplum kuruluşlarının ortaya çıkması bir tarafa sosyal, ekonomik ve kültürel alanda faaliyet yürütmek amacıyla kurulan sivil toplum kuruluşlarına dahi çoğu zaman izin verilmemiş, verilmiş ise de bu kuruluşlara potansiyel birer tehlike kaynağı olarak yaklaşmıştır. 1961 Anayasası sonrasında seçilmiş siyasi iradenin denetimi esasına dayalı bir siyasal yapı kurulmuştur. Bu yapıda seçilmiş siyasi iradenin bir taraftan yeni araçlarla kamu bürokrasisi tarafından denetimi sağlanırken diğer taraftan bu denetimin sivil örgütler

aracılığıyla desteklenmesi amaçlanmıştır. Bu dönemde her ne amaçla olursa olsun sivil örgütlenmelerin gelişimi için oldukça özgür bir ortam ortaya çıkmıştır. On yıllık bir dönemde sol ideolojiden beslenen sendikalar, dernekler, gençlik ve öğrenci hareketleri vb. oluşumlar sosyal, kültürel ve siyasal alanda oldukça etkili olmuştur. CHP'nin desteğini alan sol görüşlü sivil örgütlenmeler parlamento dışında etkili toplumsal bir muhalefet oluşturmuştur (Yetim, 2006: 137). Sol örgütlerin daha önce görülmemiş bir şekilde (Samim, 1987: 147) ülkede etkili olması sola tepki üzerine kurulan muhafazakar milliyetçili örgütlenmelerin de gelişimine neden olmuştur (Türköne, 2008: 77).

Sağ ve sol örgütlenmelerin gelişimi 1960'ların ikinci yarısından itibaren ülkede sağ ve sol örgütlenmeler arasında dozu giderek artan bir gerilime zemin hazırlamıştır. Ülkede ortaya çıkan bu gerilim ve kutuplaşma (Landau, 1979: 47) bahanesiyle asker 12 Mart 1971'de siyasete müdahale etmiş ve 1961 Anayasası ile genişletilmiş olan özgürlük alanı olabildiğince daraltılmıştır. Ülkedeki özgürlük alanının sınırlarının temel belirleyicisinin sivil toplum aktörleri değil de devlet olduğu bir kez daha ortaya çıkmıştır. Ülkedeki özgürlük alanının daraltılması siyasal alanda faaliyet yürüten sol örgütlenmelerden birçoğunun sistem dışına çıkarak şiddeti siyasal amaçlarını gerçekleştirme aracı olarak kullanmasına neden olmuştur. 1970- 1980 arasındaki dönemde siyasi istikrarsızlık ortamı sivil alanda kutuplaşmanın ve gerilimin daha da artmasını beraberinde getirmiştir. Bu gerilim ortamında sivil oluşumlar kendi çıkar, düşünce ve inançları çerçevesinde siyasal iktidarı yönlendirmek ve ona muhalefet etmekten daha çok ideolojik kutuplaşma kapsamında kendilerine rakip olarak gördükleri sivil oluşumlarla mücadele etmiştir. Bu mücadele sürecinde de demokrasi düşüncesinin kabul etmediği şiddeti araç olarak sıkça kullanılmıştır.

1980 sonrasında ülkede sivil toplum alanının gelişmesiyle ilgili yeni bir döneme girilmiştir. 1980 darbesi sivil toplum alanının devlet lehine olabildiğince daraltılmasını sağlamıştır. Darbe sonrasında ortaya çıkan olağandışı yönetim döneminde Tüsiad ve Türk-İş dışında kalan sivil örgütlenmelerin hemen hepsinin faaliyetlerine son verilmiştir. Darbe öncesinde ekonomik alanda alınan ve ülkenin serbest piyasa ekonomisine geçişini amaçlayan 24 Ocak Kararlarının gerekleri darbe sonrasında da büyük ölçüde uygulanmıştır. 1982 Anayasası'nın kabulü sonrasındaki dönemde ülkede bir taraftan serbest piyasa ekonomisine geçiş konusunda önemli adımlar atılırken, sivil toplumun gelişimini sağlayacak sosyal, siyasal ve kültürel özgürlük alanının genişletilmesi konusunda oldukça tutucu

davranılmıştır. Oysa serbest piyasa koşullarının gelişiminin sivil toplum kuruluşlarının etkinliğini artırdığına (Kalaycıoğlu, 1997: 113) inanılmaktaydı.

24 Ocak Kararlarıyla başlayan süreçte ülkede serbest piyasa koşullarının gelişimi 1990'lı yıllarla birlikte ülkedeki sosyal, siyasal ve kültürel alanda değişim ve dönüşümün önemli aktörü olacak muhafazakar kesimin yeni bir versiyonunu ortaya çıkartmıştır. 1990 sonrasında, uluslararası sistemdeki gelişmelerin de etkisiyle, ülkede kısmi de olsa devletten özerk, genişleme eğiliminde sivil bir alan ortaya çıkmıştır. Devletten özerk gelişmeye başlayan bu sivil alan gerek kamu bürokrasisinin temsil ettiği resmi ideolojiye ve gerekse iktidardaki seçilmişlere karşı güçlü bir muhalefet ortaya koymaya başlamıştır. 2002 sonrasındaki dönemde devletten özerk olan sivil oluşumlar, seçilmiş siyasi iktidarın yanında yer alarak seçkin kamu bürokrasisine muhalefet etmiştir. Ancak, 2007 sonrasında siyasal iktidarın gücünü büyük ölçüde eline geçiren Ak Parti iktidarına karşı gerektiğinde etkili bir muhalefet yürütmediği de gözlenmektedir. On yıllık Ak Parti iktidarı döneminde ülkede sermaye ve özellikle de medya sahipliğindeki hızlı değişim ülkede devletten özerk bir sivil toplum alanının varlığını yanlışlar niteliktedir.

2.2.3. Medya

Modern dönem siyasetinde temsili demokrasinin işlerlik kazanması ve sürdürülebilir olmasının koşullarından birisi de devletten özerk alan üzerinde gelişen özgür medyanın varlığıdır (Belsey, Chadwick 1998: 40-41). Medya siyasal, ekonomik ve sosyal yapıyla yakın ilişki içerisinde olan bir kurumdur. Bu yakın ilişki medya kuruluşlarının sahipliğinde, medyanın gelişiminde ve ülkedeki etkinliğinde ülkeden ülkeye farklılıklar göstermesine neden olmaktadır. Türkiye Batılı ülkelerle kıyaslandığında matbaanın geç kullanıldığı bir tarihsel geçmişe sahip bir ülke olmasına karşın, basın yayın araçları uzun bir süredir ülkenin sosyal, siyasal ve kültürel hayatında önemli bir yere sahip olmuştur. Osmanlı'nın son dönemlerinde sosyal ve kültürel alanda yürütülen modernleşme sürecinin en önemli eğitim araçlarından (Koloğlu, 2006: 27) olan gazete ve dergiler siyasal alanda padişaha karşı yürütülen muhalefetin de en önemli aracı olmuştur. Bu dönemde azınlıklar ve kamu bürokrasisi, gazete ve dergileri etkili bir muhalefet aracı olarak kullanmıştır. II. Meşrutiyet'e giden süreçte etkili olan gazete ve dergiler Meşrutiyetin ilanı sonrasındaki dört yıl süren özgür ortamda imparatorluk içerisinde toplumsal tabanı bulunan hemen her düşünce ve inanç kendisini ifade etme imkanı bulmuştur. Ancak bu özgürlük ortamının ortadan kalkması sivil toplum kuruluşlarının yaşadığı olumsuzluğu ülkedeki basının da yaşamasına (Ertuğ, 1959: 45-46) neden olmuştur.

Tek parti döneminde sol ideoloji ile dini ve milli değerler üzerinden (Gök, 2009: 351) bazı gazete ve dergilerin kısa süreli bir muhalefeti dışında kurumsallaşmış bir muhalif basından söz etmek oldukça güçtür. Çok partili yaşama geçiş denemesinin yaşandığı dönemlerde muhalif gazeteler ortaya çıktığı gibi mevcut gazetelerde de muhalif haberler yer almaya başlamıştır (Avşar,1998: 93-96). Ancak muhalif partilerin kapatılması sürecinde bu gazetelerin de ya yayın hayatına son verilmiş (Tunçay 1991: 8) ya da iktidar baskısı nedeniyle muhalif bir yaklaşım sergilemekten vazgeçmişlerdir. 1931 yılında kabul edilen basın yasasıyla siyasal iktidara, ülke çıkarlarına ters düşen yayınlar nedeniyle, gazete ve dergilerin geçici kapatılması yetkisi tanınmıştır (Öztürk, 2005:152).

1950 yılında iktidar değişimi sonrasındaki üç yıllık dönemde özgür bir ortam bulan basının DP iktidarına karşı muhalefet yapmaya başlamasıyla, gazete ve dergiler siyasi iktidarın baskısına maruz kalmıştır (Bulut, 2009: 125). Basın kuruluşlarının sahipliği ile basın özgürlüğü arasındaki girift ilişki (Toruk, 2007: 72-75) bu dönem siyasetinde kendisini göstermiş ve devlet desteğiyle gelişen milli burjuvazinin sahibi olduğu basın, bağımsızlığını büyük ölçüde kaybettiği gibi (Taşdemir, 2005:177) siyasal iktidara karşı denetim aracı olarak etkili bir şekilde kullanılamamıştır. Seçilmiş siyasal iktidarı denetleme konusunda zorlanan basın kamu bürokrasisinin yanında konumlanmış ve onların desteğini almıştır. Seçilmiş siyasi iktidarın özgürlük alanını daraltması ve basın özgürlüğünü ortadan kaldırma girişimleri basının büyük ölçüde 1960 darbesine giden süreci desteklemesine neden olmuştur. Resmi ideolojiyi savunan kendisini onun koruyucu ve kollayıcısı konumunda gören kamu bürokrasisi yanında konumlanan basın yayın kuruluşları, seçilmişlere karşı atanmışları destekleyerek ülke siyasetinde önemli bir rol oynamıştır. 1970'li yıllardan itibaren sermayenin basın sahipliğine girişi, basının siyasal alandaki konumlanmasında önemli bir değişiklik sağlamamıştır. Kamu bürokrasisi yanında konumlanmaya devam eden basının koalisyon hükümetlerinin iktidarda olduğu ve siyasi istikrarsızlıkların yaşandığı dönemlerde yönlendirici gücünü kullanarak (Eroğul, 1999: 228) siyasal alandaki etkisini daha da artırdığı görülmüştür.

2002 seçimleri sonrasında medya, sahiplik ve konumlanma konusunda büyük bir değişim geçirmiştir. 2007 yılına kadar kamu bürokrasisinin yanında konumlanmasını sürdüren ve siyasi iktidara karşı yürütülen muhalefette etkili bir konumda olan merkez medyanın sahipliğinde büyük değişimler yaşanırken diğer taraftan siyasal iktidara muhalefet etme hususunda isteksiz davranmaya başladığına şahit olunmuştur.

3. Türkiye’de Muhalefet Karşıtlığının Nedenleri

Toplumların içinde buldukları ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel koşullar demokrasinin de fakto durumu ile ideal demokrasi arasındaki yakınlaşma ve uzaklaşmada (Sartori 1996: 10-11) belirleyici olmaktadır. Fiziki, siyasi ve ekonomik alandaki yaşanan değişimler, ideal demokrasinin sürdürülebilir bir yönetim modeli olmasını engellemiştir. Modern dönemdeki koşullar temsili demokrasiyi ortaya çıkartmıştır. Temsili demokrasi gelişim süreci ve uygulaması zaman ve mekana göre değişiklikler göstermiştir. Bu ülkelerde demokrasinin felsefi, yapısal ve işlevsel gelişimi Batılı ülkelerden farklı süreçler izlemiştir. Burjuva devrimini yaşamamış ülkelerde toplumun muhalefet düşüncesine ve muhalif oluşumlara yaklaşımı ile iktidar muhalefet ilişkileri, Batıda genel kabul gören ve birçok ülkede uygulama imkanı bulan liberal demokrasi uygulamalarından farklı olmuştur. Batıdan farklı olarak iktidarın tek elde toplandığı kültürel geçmişi bulunan Türkiye’de muhalif düşünce ve hareketler ile muhalefet kurumlarına genel olarak olumsuz bir yaklaşım söz konusudur. Geçmişten gelen muhalefet karşıtlığının din ve gelenek temelinde oluşan düşünsel temelleri yanın da siyasal, ekonomik ve sosyal gelişmeler sonucunda ortaya çıkan yapısal ve işlevsel nedenleri de bulunmaktadır.

3.1. Düşünsel Nedenler

Türkiye’de muhalefete karşı gerek toplum ve gerekse yöneticiler tarafından olumsuz bir yaklaşım sergilenmesinin dini ve tarihsel nedenleri bulunmaktadır. İslam siyasal düşüncesi ve sistemi ile modern demokrasinin insana, dünyaya ve siyasete yaklaşımı arasında büyük farklar bulunmaktadır. Bu farklar genellikle ontolojik bir temele dayanmaktadır. Ontolojik temele dayalı bu farklılık, İslam siyasal düşüncesi ile modern demokrasi arasındaki muhalefet düşünce ve algısında kendisini ortaya koymaktadır.

İslam siyasal düşüncesi toplumsal muhalefetin kaynağını genişletme eğiliminde olmasına karşın muhalefetin yapılaşması ve işlevselliği hususunda daraltıcı bir yönü bulunmaktadır. İslam siyasal düşüncesi iyiliği emretme ve kötülükten sakındırma temeli üzerine kurulmuş (Kara, 1994:193) ve geniş bir kapsamda toplumdaki hemen herkesi muhalefet kaynağı kabul etmiştir. Ancak iyi ve kötünün belirleyiciliği hususunda dini kuralların temel alınması insanın öznelliğini sınırlandırmıştır. Ayrıca dini kuralların belirleyiciliğinde muhalefete sadece siyasal iktidarın aksayan yönlerini (Mustafa, 2001: 67) belirleme ile daha adil ve iyi bir yönetimin sağlanabilmesi için gerekli uyarılarda bulunma yetkisini verilmesi muhalefetin sınırlarını daraltmıştır. Siyasal iktidara karşı ve her an onun

yerine iktidara gelme amacı taşıyan kurumsallaşmış potansiyel bir muhalefet kaynağının varlığı kabul edilir bir durum olmamıştır (Ardoğan, 2004: 173).

Klasik dönem İslam düşüncesinde tam anlamıyla tüzel bir kişilik olarak kabul edilmeyen hilafetin (Mustafa, 2001: 56) Emeviler zamanında saltanata dönüştürülmesi yönetime karşı var olan toplumsal hoşnutsuzluğun sakinleşmesine aracılık ettiği gibi, siyasal iktidarın karşılıklı rıza üzerinden var olmasını ve sürekliliğini sağlayacak (Çetin, 2003: 35) yeni bir meşruiyet kaynağına sahip olmasını da beraberinde getirmiştir. Sultanın meşruiyetini bir bakıma ilahî hak teorisiyle haklılaştırmaya çalışan böylesi bir doktrinin muhalefeti gereksiz ve hatta ilahî iradeye karşı çıkmakla yorumlanabilecek bir hareket olarak göreceği açıktır. İslam teolojisinde, iktidarı Allah'ın iradesine dayandıran görüş, kader inancının bir uzantısı olarak girmiş ve özellikle siyasal iktidarı mülke dönüştüren yöneticiler tarafından desteklenmiştir (Ardoğan, 2004: 180).

Selçuklu ve klasik dönem Osmanlı'da Sünni İslam geleneğinin siyasal iktidara yönelik güçlü bir toplumsal muhalefetin oluşumunu engelleyici bir etkisi olmuştur. Dönemsel olarak ortaya çıkan bireysel ve mezhepsel muhalefete karşın, kurumsallaşmış güçlü bir muhalefet kaynağının yaşamasına izin verilmemiştir. Osmanlıda 16. yüzyıldan itibaren Müslüman tebaadan dinsel söylem temelinde merkezi otoritenin icraatlarına karşı zaman zaman itirazlar yükselmiş (Ergene, 2001: 83) olsa da bu itirazlar kurumsallaşmış bir muhalefete dönüşmemiştir.

İmparatorluğun savaşlarda sürekli toprak kaybetmesi ve imparatorluk bünyesindeki etnik unsurların birçoğunun uluslaşma sürecine girerek bağımsızlıklarını kazanması imparatorluğu yok olma noktasına getirmiştir. Osmanlı'nın Batı karşısında gerilemesi ve dağılma sürecine girmesi ülke aydını ve kamu bürokrasisi için devletin kurtarılması düşüncesini ve çalışmalarını birinci öncelik haline getirmiştir. Devletin kurtulması için askeri alan başta olmak üzere imparatorluğun idari ve siyasal yapısında modernleşme arayışına girilmiştir. Bu arayış çerçevesinde demokrasi düşüncesi, kurum ve kuralları ülke siyasetinde belirleyici bir konum elde eden seçkin kamu bürokrasisi ve aydınlar tarafından tartışma konusu olmuştur.

Toplumun maddi varlığının ötesinde değer yüklendiği (Kahraman, 2002: 75) devlet geleneğinin etkisi ve bu süreçte kamu bürokrasisinin etkisiyle demokrasi tartışmaları büyük ölçüde devlet eksenli olmuştur. Meşruti bir yönetim yapılanması sürecinde etkisi az ve işlerliği kısa da olsa 1876 Anayasası kabul edilmiş ve parlamento açılmıştır. Ancak bu dönemde parlamento bünyesinde faaliyet gösterecek siyasi partilerin ortaya çıkması söz

konusu olmamıştır. Siyasi partilerin ortaya çıkmamasının yapısal nedeni olduğu gibi İslam siyasal düşüncesinde çok partili siyasal hayatla ilgili netlik bulunmaması (Halidî,1980: 209, Ardoğan, 188-199) ve İslamcılığın demokrasiyle ontolojik sorunlar yaşamasının (Dağı, 2012a) da etkisi olmuştur.

1800'lü yılların ortalarında ülke siyasetinde etkili olmaya başlayan Jön Türk hareketi padişaha karşı oldukça sert bir muhalefet ortaya koymuştur (Uzun, 2004: 1). Daha sonra padişaha karşı özgürlük ve meşruti yönetim üzerinden muhalefet üreten ve kurumsal bir muhalif güç olmayı amaçlayan Genç Osmanlılar, kurmak istedikleri yeni siyasal örgütlenmede kurumsallaşmış bir muhalefete yer vermeme eğiliminde olmuştur (Köker, 2008: 188- 189). Devleti içinde bulunduğu olumsuz durumdan kurtarma amacıyla padişaha muhalefet eden siyasi oluşumların devlet eksenli olması, ülkedeki muhalefet karşıtlığını daha da pekiştirmiştir.

Fransız İhtilali sonrasında imparatorluk sınırları içindeki etnik farklılıklardan birçoğunun uluslaşma sürecine girmesi ve bağımsızlığını ilan etmesi, siyasal iktidarın belirleyicisi konumundaki kamu bürokrasisinin muhalefet düşüncesine yönelik olumsuz tutumunu daha da keskinleştirmiştir. I. Dünya Savaşı öncesinde ve sonrasında Anadolu coğrafyasındaki azınlıklarla yaşanan gerilimler İttihat ve Terakki iktidarının toplumdaki her türlü muhalif düşünce ve oluşuma şüpheyle yaklaşmasını ve bu düşünce ve oluşumlara karşı sert tedbirler almasını beraberinde getirmiştir. Cumhuriyet döneminde de siyasal iktidarını paylaşmak istemeyen seçkinci kamu bürokrasisinin toplumsal her türlü muhalefeti vatan hainliği ve millet, devlet düşmanlığıyla yaftalama alışkanlığı bu dönemden kalmıştır. Türkiye'de toplumda ortaya çıkan muhalif düşünce ve oluşumlar, dış düşmanların ve mihrakların taşeronluğunu yapmakla suçlanmıştır. Temel insan hakkı olan talepler dahi çoğu zaman bu suçlamalardan nasibini almıştır.

Osmanlı'nın son dönemlerinde başlayan uluslaşma süreci Cumhuriyet'in ilanı sonrasında din devlet birliği yerine ulus devlet birliğinin kabul edildiği farklı bir evreye girmiştir. İmparatorluk bakiyesi toplumdaki farklılıkları dayanışmacı bir ideoloji ile ulus potasında eritmeyi amaçlayan kurucu irade her şeyin fazlası gibi, demokrasinin de fazlası zararlıdır düşüncesiyle siyasi parti çoğulluğu (Köker, 2008: 278) başta olmak üzere her türlü muhalif oluşuma şüpheyle yaklaşmıştır. Ayrıca demokrasi kültürünün tam olarak yerleşmemiş olması, tek parti yönetiminin muhalefete göstereceği hoşgörünün muhalefettekilerin iktidara gelmeleri durumunda kendilerine ve toplumun birçok kesimine gösterilmeyeceği düşüncesine kapılmasına neden olmuştur (Gök, 2009: 359).

Cumhuriyet döneminde öncelik sırası dönemsel olarak değişen ideoloji (sol), din ve etnisite temelli bir düşman algısının varlığı ülkedeki muhalefet karşıtlığını besleyen önemli unsurlardan birisi olmuştur. Bu kaynaklardan beslenen muhalif düşünce ve oluşumlar çeşitli yöntemler kullanılarak baskı altına alınmıştır. Cumhuriyetin kurucu iradesi ideolojik bir arayış içerisine girmiş ve farklılıkları ortadan kaldıracak dayanışmacı bir ideolojinin yeni rejime uygun bir toplumsal ve siyasal yapı ortaya çıkaracağını düşünmüştür. Halktan sadece onay bekleyen bir siyasal yapı kuran yeni rejimin toplum tarafından benimsenmesi için bir taraftan uygulamaya geçirilen devrim kanunları ile halk baskı altına alınırken diğer taraftan Türk ocağı ve halkevleri aracılığıyla istenilen vatandaş tipinin ortaya çıkartılmasına (Poggi, 1978: 86-149) çalışılmıştır. Farklılıkların ortadan kaldırıldığı veya sosyal ve siyasal hayatta görünürlüğünün engellendiği bir uluslaşma sürecinin başarıyla uygulanabilmesi amacıyla daha sonra CHP'nin altı okunda somutlaşacak olan resmi ideolojiye yönelik muhalif düşüncelerin özgürce açıklanmasına ve muhalefet kaynaklarından beslenen oluşumların faaliyetine engel olunmuştur.

Olağandışı süreçlerin olağanlaştığı bir ülke olan Türkiye'de, darbe dönemlerinde muhalif düşünce ve oluşumlar devletin baskı araçlarıyla doğrudan baskı altına alınırken, diğer dönemlerde ise devletin ideolojik aygıtları kullanılarak veya mahalle baskısı aracılığıyla dolaylı olarak baskı altına alınmıştır (Turgut, 1984: 119). Ülkede kimi zaman temsili demokrasinin vazgeçilmez kurumları olan parlamento ve siyasi partilerin tümü kapatılmış ve faaliyetlerine son verilmiş iken kimi zaman siyasi parti, dernek, vakıf, sendika vb. bazı oluşumlar ya kapatılmış ya da faaliyetleri kısıtlanmıştır. Muhalefete yönelik bu baskılar, çoğu zaman, demokratik yaşamın sürdürülebilmesi (Altıntaş, 2003: 6) için gerekli olduğu yargısıyla meşrulaştırılmaya çalışılmıştır (Hakyemez, 2000: 35).

3.2.Yapısal Nedenler

Türkiye, modern anlamda temsili demokrasi düşüncesi, kurum ve kurallarının ortaya çıktığı ve geliştiği Batıdan farklı bir tarihsel geçmişe sahiptir. Batı karşısında gerilediğinin farkına varan ve yenilgiyi kabul eden (Akça ve Hülür, 2007: 264) Osmanlı arayış içerisine girmiştir. Öncelikle teknik alanda gelişen bu arayış ülkedeki aydın ve idarecilerin büyük bir kısmının, ülke siyasetinde belirleyici olan dini ve geleneksel düşünce, kurum ve kuralların Batıdaki muadilleriyle değişiminin gerekli olduğu inancına sahip olmasını beraberinde getirmiştir. Batıda uzun bir tarihi birikimin eseri olan ekonomik ve sosyal yapının beslediği siyasi düşünce, kurum ve kuralların seçkin kamu bürokrasisi öncülüğünde Batıdakinden farklı olarak tepeden inme bir yöntemle Osmanlı'da uygulamaya

geçişü ülke demokrasisinin yapısal birçok sorunla karşı karşıya kalmasına neden olmuştur. Öyle ki temsili demokrasinin asli kurumların altyapısını destekleyen ekonomik ve sosyal yapının olmaması veya cılızlığı bu kurumları çoğu zaman geleneksel ve yerel olanın etkisi altında bırakmıştır. Geleneksel ve yerel olanın etkisinin artması bu kurumların kuruluş amaçlarını gerçekleştirmesini ve işlevlerini gerektiği gibi yürütmesini engellemiştir (Kalaycıoğlu, 1997: 120). Temsili demokrasinin beşığı kabul edilen İngiltere’de anayasa, parlamento ve siyasi partilerin gelişiminde toplumsal taleplerin belirleyici olduğu bir süreç yaşanmışken Osmanlı ve bakiyesi niteliğindeki Türkiye Cumhuriyeti’nde anayasa, parlamento ve siyasi partilerin gelişiminde devletin belirleyiciliğı söz konusu olmuştur.

Batıda temsili demokrasi düşüncesinin gelişmesinde ve toplum tarafından benimsenmesinde ve asli kurumları olan parlamento ile siyasi partilerin güçlenmesinde ekonomik ayrışmanın öncelendiğı bir iktidar mücadelesinin önemli bir yeri bulunmaktadır. Batıda kralın otoritesine yönelik aristokrasinin başlattığı ve burjuva sınıfının sürdürdüğü iktidar mücadelesi işçi sınıfının güçlenmesiyle farklı bir evreye girmiştir. Burjuva devrimini yaşamayan Osmanlı’da otoritesi sarsılan padişahın gücünün Batıdaki gibi parlamento aracılığıyla burjuva ve işçi sınıfına geçişü söz konusu olmamıştır. Dış dinamiklerin daha belirleyici olduğu bir siyasal sürece giren Osmanlı’da padişahın yetkisi, ülke siyasetinde önemli bir yeri olan ve ülkede yaşanan batılılaşma ve modernleşme sürecine öncülük eden, kamu bürokrasisine geçmiştir. Burjuva devrimini yaşamayan Türkiye’de ise demokrasi düşüncesinin savunusu ile anayasa, parlamento ve siyasi partilerin gelişiminde seçkin kamu bürokrasisi, dolayısıyla da devlet belirleyici olmuştur (Karpat, 2010: 17).

Devletin belirleyiciliğı, asli işlevi bireyin temel haklarını koruma ve devletin gücünü sınırlandırma olan anayasanın ortaya çıkmasını ve siyasal iktidarın halk adına kullanılmasında önemli bir rol üstlenmesi gereken parlamento ve siyasi partilerin güçlenmesini ve kurumsallaşmasını engellemiştir. Osmanlı’nın son dönem siyasetinde ayanların etkisi artmış (İnalçık 1996: 346-347) ise de Batıdaki aristokrasi ve burjuvazinin etkisiyle kıyaslanması mümkün değildir. İmparatorluğun toprak kaybetme süreci padişah otoritesinin aşınarak zayıflamasına neden olmuştur. Padişahın otoritesinin zayıflamasında toplumsal çıkar, talep ve inançtan beslenen aktörlerin etkili olmaması; Batıdaki sendika, siyasi parti ve parlamento gibi muhalif yapıların gelişimine engel olmuştur. Padişahın boşalan otoritenin toplumun belirleyici olduğu oluşumlarca doldurulmamasından bu boşluk, yine devlet içi aktörler (askeri ve sivil bürokrasi) tarafından doldurulmuştur (Yavuz, 2005:

64). Parlatentonun gelişiminde ve siyasi partilerin kuruluşunda (Akça ve Hülür, 2007: 258) kamu bürokrasisi belirleyici olmuştur.

Kamu bürokrasisinin devlet yönetiminde etkili bir güç olmaya başlamasıyla, gerek kamu bürokrasisinin genel özelliği ve gerekse ülkenin içinde bulunduğu şartlar gereği ülkede sıkı merkezîyetçi bir yönetim benimsenmiştir. Ülkede sıkı merkezîyetçi bir yönetimin benimsenmesi ve sermaye birikimi eksikliği, devletin ekonomik alandaki belirleyiciliğini sürdürmesine zemin hazırlamıştır. Devletin ekonomik alandaki belirleyiciliği ülkede serbest piyasa koşullarında gelişebilecek güçlü bir sivil toplumun oluşumunu engellemiştir. Güçlü bir sivil toplum alanının olmaması, temsili demokrasinin asli kurumlarını geliştirecek devletten özerk toplumsal bir yapının gelişimini engellemiştir. Devletten özerk sivil toplum alanının gelişmemesi medya, sivil toplum kuruluşları ile sanat, kültür ve düşünce dünyasında karşılığı olan, aktif gibi görünse de, yapay ve güdümlü muhalefet (Cihangir, 2004: 44, Koçak, 2008: 147) dışında güçlü bir muhalefetin (Dağı, 2012b) oluşumunu engellemiştir.

Siyaset, siyasal iktidar, seçim, parlamento ve siyasi partilerin burjuva devrimi sonrasında devletten özerk bir sivil alanın geliştiği toplumlarda taşıdığı anlam ile sivil toplumun gelişmediği, devletin temel belirleyici olduğu toplumlarda taşıdığı anlam aynı değildir. Sivil toplumun gelişmiş olduğu toplumlarda asli belirleyicinin devlet olmadığı alanın genişliği toplum için siyasal iktidar değişimini önemsizleştirirken, devletin hemen her alanda asli belirleyici aktör olduğu toplumlarda siyasal iktidar değişikliği toplum için yaşamsal bir anlam taşımaktadır (Linz, 1990: 51-54). Devletin hemen her alanda belirleyici olduğu Türkiye’de de siyasal iktidar değişikliklerinin yaşamsal bir anlam taşımamasına ve bu durumun da seçkin kamu bürokrasisinin sahibi olduğu iktidara yönelen muhalif düşünce ve oluşumlara yönelik olumsuzluğu beslemesine neden olmuştur.

Ekonomik alanda devletin asli belirleyici güç olması ekonomik ayrışma üzerine kurulacak bir siyasal yapıyı ve iktidar mücadelesini engellemiştir. Ekonomik ayrışmanın belirleyici olmaması ülkedeki geleneksel ayrışma kaynağı olan dinin siyasal alan üzerindeki etkisini sürdürmesine neden olmuştur. Toplumun büyük çoğunluğunun Sünnî İslam inancına mensup olması dinin sistem dışı bir muhalefete kaynaklık etmesini büyük ölçüde etkilemiştir. Bu kaynaktan beslenen ve büyük bir toplumsal tabana sahip muhafazakar kesim, seçkin kamu bürokrasisinin müsaade ettiği alanda muhalefet yapmış ve bu alanın dışına çıkmamaya azami gayret göstermiştir.

Temsili demokrasinin gelişiminde ve derinleşmesinde büyük bir rol üstlenen işçi sınıfının Batıdaki gibi güçlü bir şekilde Türkiye’de var olmaması, demokrasinin asli kurumları olan parlamento ve siyasi partiler ile muhalif oluşumların siyasal hayattaki etkisini azaltıcı etki yapmıştır. Batıda özgürlük alanının gelişmesine ve demokrasinin derinleşmesine önemli katkıları olan güçlü bir işçi sınıfının ortaya çıkmaması, ülkedeki sol ideoloji mensuplarında n birçoğunun siyasal iktidar mücadelesinde demokrasi dışı yöntemlere yönelmesine neden olmuştur. Güçlü bir işçi sınıfının oluşmaması, siyasi partilerin örgütlü ve istikrarlı bir toplumsal tabana sahip olmasını da engellemiştir. Siyasi partilerdeki bu tür bir toplumsal taban eksikliği siyasi partilerin çoğu zaman sorumsuz muhalefet (Meriç, 2008: 250) ile popülizme kaynamasına ve hızlı seçmen geçişkenliği yaşanmasına neden olmuştur (Özbudun, 2006: 546).

Uzun bir tarihsel geçmişi olmasına rağmen 1980 sonrası dönemde gelişen ve 1990’lı yıllarda da geniş bir toplumsal taban bulan Kürt hareketi, daha önce ülke siyasetinde etkili olan muhalif düşünce ve hareketlerden oldukça farklı bir yöntem uygulamış ve büyük bir siyasal etki meydana getirmiştir. Şiddeti siyasal amaçlarını gerçekleştirme aracı olarak kullanan bu hareketin toplumsal tabanı genişleyince siyasal sistem içinde de faaliyet göstermeye başlamıştır. Toplumsal tabanı bulunan daha önceki muhalif oluşumlardan farklı olarak kendisine dayatılan koşulları kabul etme eğiliminde olmayan bu hareket, kendini devletin asli sahibi olarak gören iradeye muhalefet etmiştir. Dini kaynaktan beslenen muhalif kesimin Ak Parti aracılığıyla iktidara gelmesi Türkiye’de demokrasinin gelişimi açısından oldukça önemli ise Kürt hareketinin muhalefeti de Türkiye’de demokrasinin derinleşmesi açısından oldukça önemlidir.

Ak Parti’nin iktidara gelmesi ve üçüncü dönem iktidarda kalması ülke demokrasinin yeni bir sürece girmesine neden olmuştur. Ülkede siyasi partiler arasında yaşanan iktidar mücadelesinden daha çok seçkinci kamu bürokrasisi ile seçilmiş siyasilerin bir kısmı arasında yaşanan bir iktidar mücadelesi yaşanmıştır. Bu mücadele temsili demokrasinin asli kurumlarının ve muhalif oluşumların gelişimini olumsuz yönde etkilemiştir. İktidardaki siyasi partilerin seçim kaybettikleri bir yönetim biçimi olan (Przeworski, 1991: 10) Batılı demokrasilerin aksine siyasal iktidar gücünün büyük bir kısmı kamu bürokrasi aracılığıyla kullanıldığı için, kendisini rejimin kurucu iradesinin temsilcisi olarak gören CHP seçim kaybetse dahi bir yönüyle siyasal iktidarın gücünü kullanmaya devam etmiştir. Buna karşın merkez sağ partiler veya İslamcı ve muhafazakar partiler seçim sonuçlarına göre iktidara gelseler veya iktidar ortağı olsalar dahi çok dar bir alanda faaliyet yürütme imkanları

buldukları için iktidar olmalarına rağmen muktedir olamamıştır. 2002 sonrasında ise seçilmiş siyasi iradenin siyasi iktidarın gücünü kullanma hususunda kamu bürokrasisinin etkisini kırarak gücü kullanmada tekel konumuna sahip olması ülkedeki muhalefet eksikliğini ve ümitsizliğini ortaya çıkartmıştır. Geçmişte kamu bürokrasisi üzerinden hem siyasal iktidarı kullanan ve hem de muhalefet yürüten CHP ve CHP'nin temsil ettiği kesimin içine kapanmasına, tepkici milliyetçi ve dışlayıcı bir milliyetçilik girdabına sürüklenmesine ve sonunda kaybeden, yenilen konumuna düşmelerine neden olmuştur (Keyman, 2012).

4. Sonuç

Demokratik bir ortamda siyasetin dengesi iktidar ve muhalefetin birlikte var olmasıyla sağlanmaktadır. Demokrasiyi diğer yönetim biçimlerinden ayıran en önemli unsurlardan birisi, belki de en önemlisi, muhalif düşünce ve hareketlere yaşama hakkı vermesi ve halkın istemesi durumunda da iktidarın muhalefete devredilmesidir. Ekonomik ayrışma temeli üzerine kuru lan veya ekonomik ayrışmanın belirleyici olduğu siyasal yapılarda siyasal iktidarın parçalanması ve paylaşılması ile siyasi uzlaşma ve işbirliğinin ortaya çıkışı ve sürdürülebilirliği, inanç, ideoloji, etnisite vb. unsurların siyasal ayrışmanın temel belirleyicisi olduğu siyasal yapılardan daha olasıdır. Siyasi partilerin toplumdaki kökleri ve etkinliği açısından güçlü bir altyapısı bulunmayan (Özbudun, 2006: 555) Türkiye'de tarihsel süreç içerisinde ortaya çıkan toplumsal ve siyasal ayrışmanın Batıdaki gibi ekonomik bir temel üzerine inşa edilmemiş olması, ülkedeki iktidar muhalefet ilişkisini hem genel anlamda hem de siyasi parti düzeyinde büyük ölçüde etkilemiştir. Türkiye'de iktidar muhalefet ilişkisi siyasal partiler üzerinden yürüyen bir ilişki olmanın ötesinde seçkin kamu bürokrasisi ve onun siyasal alanda cisimleşmiş hali olan CHP'nin merkezi ittifakı ile çevreyi oluşturan toplumsal kesim ile bu kesimin sözcülüğünü üstlenen siyasi partiler arasında yürüyen bir ilişki olmuştur.

Devlete rağmen ve ondan özerk bir sivil alan açacak ve bu alanı olabildiğince genişletecek olan burjuva sınıfının ortaya çıkmaması bir taraftan güçlü devlet geleneğinin devamını sağlarken diğer taraftan ekonomik temelli bir sosyal ve siyasal ayrışmanın oluşumunu da engellemiştir. Ekonomik temelli bir ayrışmanın olmaması Osmanlı'nın son dönemi ile Cumhuriyetin ilanı sonrasında uzunca bir süre demokratik kural ve kurumların ortaya çıkmasını ve ortaya çıkanların da istikrarlı bir gelişim göstermesini olumsuz yönde etkilemiştir.

Ekonominin temel belirleyiciliğinde ortaya çıkan siyasal sistemlerde karşılıklı kazan kazan ilkesi gereği farklı çıkar sahipleri siyasal iktidarı sürdürülebilir bir şekilde paylaşabilme imkanına sahipken ekonomi dışı kaynaklardan beslenen ayrışmaların belirleyici olduğu siyasal sistemlerde siyasal iktidarın sürdürülebilir paylaşımı söz konusu olamamaktadır. Türkiye’de hemen her alanda devletin belirleyiciliği muhalif oluşumların güvenlik bürokrasisinin baskı ve hukuksuz uygulamalarına duyulan tepkiden (Eroğul, 1990: 47-48, Karpat, 2010: 241) beslenmesi muhalefetin hükümeti değil de rejimi hedeflemesine neden olmuştur ki bu durum demokrasinin gelişimi ve derinleşmesi önünde büyük bir engel oluşturmaktadır. Bundan dolayı Türkiye’deki siyasal mücadele çoğu zaman özgürlük ve temel hakların kazanılması mücadelesinden daha çok devletin ele geçirilmesi mücadelesi görünümünde olmuştur.

KAYNAKÇA

- Ahmad, F. (2007) *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945- 1980)*, İstanbul, Hil Yayınları.
- Ağaoğlu, A.(1995), “Türk Aydınını ve Ben Kimim Sorusu”, (Der. S. Şen), *Türk Aydınını ve Kimlik Sorunu*, İstanbul, Bağlam Yayınları.
- Akça G., Himmet H. (2007), “Tanzimat’tan Cumhuriyete Siyasal ve Hukuksal Yapının Modernleşmesi”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 21:235-270.
- Alkan, T. (1977), *Gelişen Ülkelerde Aydınlar ve Siyaset*, Ankara, ODTÜ Yayınları.
- Altıntaş, H. (2003), “Türk Siyasal Sisteminde Siyasal Partiler ve Kentleşmenin Kutuplaşma Sürecine Etkileri”, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 5: 1- 31.
- Ardoğan, R. (2004), “Teorik Temeller Ve Tarihsel Gerilimler Arasında İslam Kültüründe Siyasal Muhalefet”, *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(2):171- 189.
- Avsar, A. (1998), *Bir Partinin Kapanmasında Basının Rolü: Serbest Cumhuriyet Fırkası*, İstanbul, Kitabevi Yayınları.
- Barker R. (1971), *Studies in Opposition*, Macmillan St. Martins’s Press.
- Belsey, A. ve Ruth C. (1998), *Medya ve Gazetecilikte Etik Sorunlar*, (Çev. N. Türkoğlu), İstanbul, Ayrıntı Yayınları.
- Bourdieu, P. (1989) “The Corporatism of The Universal: The Role of Intellectuals in The Modern World”, *Telos*, 81: 99-110.
- Brahm H. (1972) “Der Niedergang Der Opposition İn Der Kpdsu”, İn: Heinz Brahm (Hrsg.), *Opposition in Der Sowjetunion*, Düsseldorf.
- Buğra, A. (1997), *Devlet ve İş Adamları*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bulut, S. (2009), Üçüncü Dönem Demokrat Parti İktidarı (1957-1960): Siyasi Baskılar ve Tahkikat Komisyonu, *Gazi Akademik Bakış*,2(4):125-145.
- Coşar S. ve F.G.Onbaşı (2008), “Women’s Movement in Turkey at A Crossroads: From Women’s Rights Advocacy to Feminism”, *South European Society and Politics*, 13(3):325–344.
- Çağlar A. Ve Arslan, A. (2000), “Cumhuriyet’ten Günümüze Türk Siyasi Liderleri: Atatürk’ten Demirel’e Üst Siyasi Elitler”, *Hacettepe Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 18(2):499- 514.
- Çamuroğlu, R. (2005), *Değişen Koşullarda Alevilik*, İstanbul, Doğan Kitap.
- Çetin, H. (2003), “İktidar ve Meşruiyet”, *Siyaset* (Ed. Mümtaz’er Türköne), Ankara: Lotus Yayınları, 35-69.
- Dağı, İ. (2012a), *Postmodern Otoriterlik*, 14.12.2012 Tarihli Zaman Gazetesi.
- Dağı, İ.(2012b), “Muhalefet Artık Mümkün Mü?”, 18.12.2012 Tarihli Zaman Gazetesi. Duverger, M. (2004), *Siyaset Sosyolojisi*, (Çev. Şirin Tekeli), İstanbul, Varlık Yayınları. Erdoğan, M.(2000), *Demokrasi, Laiklik, Resmi İdeoloji*, Ankara, Liberte Yayınları.

- Ergene, B. A. (2001), "On Ottoman Justice: Interpretations in Conflict (1600 – 1800)", *Islamic Law And Society*, 8(1): 52-87.
- Eroğlul, C.(1990), Demokrat Parti ve İdeolojisi, Ankara, İmge Kitapevi.
- Eroğul, C. (1999), Devlet Yönetimine Katılma Hakkı, Ankara, İmge Kitapevi.
- Ertuğ, H. R. (1959). Türkiye’de Basın ve Yayın Mevzuatının Doğuşu ve Gelişimi, Ankara, Ajans Türk Matbaası.
- Gök, S. (2009), "Tek Parti İktidarında Basın Muhalefeti: Millet Dergisi Örneği", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 41:351- 384.
- Göktolga, O. (2012), Postmodernite ve Siyasal Kimlikler, İstanbul, Bilsam Yayınları.
- Hakyemez, Y. Ş. (2000), Militan Demokrasi Anlayışı ve 1982 Anayasası, Ankara, Seçkin Yayınları.
- Halidi, M. A. (1980), Kavâidu Nizâmi’l-Hukm Fi’l-İslâm, Kuveyt.
- Heper, M. (2011), Türkiye’nin Siyasal Hayatı, İstanbul, Doğan Kitap.
- Heywood, A. (2007), Siyaset, (Çev. B. Kalkan vd.), Ankara, Adres Yayınları.
- Huntington, S. P. (1995), "Demokrasinin Üçüncü Dalgası", Diamond, L. Ve M.F. Plattner, Demokrasinin Küresel Yükselişi, Ankara, Yetkin Yayınları.
- İnalçık, H. (1996), Osmanlı İmparatorluğu, Toplum Ve Ekonomi, İstanbul, Eren Yayıncılık.
- Jeltyakov, A. D. (1979), Türkiye’nin Sosyo-Politik Ve Kültürel Hayatında Basın (1729 – 1908), Ankara, Hürriyet Matbaası.
- Kahraman H. B. (2002), "Modern Türk Siyasetinin Rousseaucu Kısıtlamaları Üstüne Rousseau- Kant Bağlamında Bir Değerlendirme", *Toplum ve Bilim*, 93:55- 83.
- Kalaycıoğlu, E. (1997), "Sivil Toplum ve Neopatrimonyal Siyaset", *Küreselleşme, Sivil Toplum ve İslam*, Ankara, (Ed. A. Y. Sarıbay), Vadi Yayıncılık, 111- 135.
- Kara, İ. (1994), İslamcıların Siyasal Görüşleri, İstanbul, İz Yayınları.
- Karadağ, A. (2006), "Sürdürülebilir Demokrasi", *C. Ü. İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(1):75- 101
- Karpat, K. (1965) İdeology İn Turkey After The Revolution 1960: Nationalism And Socialism, İstanbul, Sosyal Yayınları.
- Karpat, K. (2010), Türk Demokrasi Tarihi, İstanbul, Timaş Yayınları.
- Keyman, F. (2012), 28 Şubat ve Sol, 22.04.2012 Tarihli Radikal Gazetesi.
- Kışlalı, A. T. (2000), Siyasal Sistemler, Siyasal Çatışma ve Uzlaşma, Ankara, İmge Kitabevi.
- Koloğlu, O. (2006), Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi, İstanbul, Pozitif Yayınları.
- Kolukırık, S. (2008), "Türk Modernleşme Sürecinde Merkezin Dönüşümü: Yerelden Küresele Yeni Kimlik Arayışları", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18:133-146.
- Köker, L. (2008), Demokrasi, Eleştiri Ve Türkiye, Ankara, Dipnot Yayınları.

- Landau, J. M. (1979) Türkiye' de Sağ ve Sol Akımlar, (Çev. E. Baykal), Ankara, Turhan Kitabevi.
- Linz, J. J. (1990), "The Perils of Presidentialism", *Journal of Democracy*, Winter 1990: 51- 69.
- Lipset S. M. (1986), *Siyasal İnsan*, (Çev. M. Tunçay), Ankara, Teori Yayınları.
- Lipson, L. (2005), *Siyasetin Temel Sorunları*, (Çev. F. Yavuz) İstanbul, İş Bankası Yayınları.
- Mardin, Ş. (1991), *Türkiye'de Din ve Siyaset Makaleler 3*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Mardin, Şerif (1992), "Türkiye'de Muhalefet ve Kontrol", *Türk Modernleşmesi, Makaleler 4*
(Der: M. Türköne- T. Önder), İstanbul, İletişim Yayınları, (113- 145)
- Mardin Ş.(1995), *Din Ve İdeoloji*, İstanbul, İnsan Yayınları.
- Mayo, H. (1964), *Demokratik Teoriye Giriş*, (Çev. E. Kongar), Ankara, Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları.
- Meriç, C. (2008), *Umrandan Uygarlığa*, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Mustafa, N. A. (2001), *İslam Düşüncesinde Muhalefet*, (Çev. V. Akyüz), İstanbul, Ayışığı Kitapları.
- Ortaylı, İ. (2005), *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul, Alkım Yayınları
- Özbudun, E. (1979) *Siyasal Partiler*, Ankara, AÜHF Yayınları.
- Özbudun, E. (2006), "From Political Islam to Conservative Democracy: The Case of the Justice and Development Party in Turkey" *South European Society and Politics*, 11(3-4): 543- 557.
- Öztürk, S. (2005), "Muhalef Bir Gazete: Mücadele (1931)", *Selçuk Üniversitesi İletişim Dergisi*, 3:152- 165.
- Poggi, G. (1978), *The Development of The Modern State, A Sociological Introduction*, London, Hutchinson.
- Przeworski, A. (1991), *Democracy and Market*, Cambridge, Cambridge University Press.
- Samim, A. (1987) *The Left İn Turkey in Transition, New Perspectives*, Oxford, Oxford University Press.
- Sarıbay A. Y. (1985), *Türkiye'de Modernleşme Din ve Parti Politikası – Milli Selamet Partisi Örnek Olayı*, Alan Yayınları.
- Sarıbay, A. Y. (1998), "Türkiye'de Demokrasi ve Sivil Toplum, Küreselleşme Sivil Toplum ve İslam",
(Der. A. Y. Sarıbay ve F.Keyman) İstanbul, Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Sartori, G. (1996), *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*, (Çev.T. Karamustafaoğlu ve M. Turhan), Ankara, Yetkin Basımevi.
- Taşdemir, E. (2005), "1980 Sonrası Türk Basını, Türk Siyasi Hayatı ve Basın- Siyaset İlişkisi", *Selçuk Üniversitesi İletişim Dergisi*, 3(4):173- 180.

- Toruk, İ. (2007), “Türkiye’deki Medyanın Sahiplik Yapısındaki Değişimler” Bir Sorun Olarak Gazetecilik, (Der. B. Arık ve M. Şeker), Konya, Tablet Yayınları.
- Tunç, H. (1997), Parlamento İçi Muhalefet, Konya, Günay Ofset Matbaacılık.
- Tunçay, M. (1991), Arif Oruç’un Yarın’ı (1933), İstanbul. İletişim Yayınları. Turgut, N. (1984), Siyasal Muhalefet, Ankara, Birey ve Toplum Yayınları.
- Türköne, M. (2009), Darbe Peşinde Koşan Bir Nesil 68 Kuşağı, İstanbul, Nesil Yayınları.
- Uzun, T. (2004), “Birinci TBMM'de Siyasal Yapı ve Muhalefet”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*,21: 1- 8
- Von B. K. ve R. V. Daniels (1979), Muhalefet, (Ç.M. Turhan), *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 36(1-4): 187-226.
- Yavuz, H. (2005), Modernleşen Müslümanlar: Nurcular, Nakşiler, Milli Görüş ve Ak Parti, İstanbul, Kitap Yayınevi.
- Yayla, A. (2005). “Özal, Özal Reformları ve Liberalizm”, Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Liberalizm, Cilt: 7, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Yazıcı, S. (1997), Türkiye’de Askeri Müdahalelerin Anayasal Etkileri, Ankara, Yetkin Yayınları.
- Yetim, F. (2006), Ulus ve Zafer Gazetelerinin Karşılaştırmalı İncelemesi (1957- 1960), A. Ü. S.B.E. Tarih (TürkiyeCumhuriyeti Tarihi) Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi